

EBÛ UBEYD'İN NESİH ANLAYIŞI

Abu Ubayd's Understanding of Naskh

MEHMET AZİZ YAŞAR

Doçent, Mardin Artuklu Üniversitesi/İslami
İlimler Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/
İslam Hukuku Anabilim Dalı

ya-ar19801@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-4677-1017

TAHA NAS

Doçent, Mardin Artuklu Üniversitesi/İslami
İlimler Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/
İslam Hukuku Anabilim Dalı

tahanas44@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1234-1315

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 28 Ocak 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 26 Mayıs 2022

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2022

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.1064547>

ATIF/CITE AS:

Yaşar, Mehmet Aziz, Nas, Taha, "Ebû Ubeyd'in Nesih Anlayışı" Hitit İlahiyat Dergisi, (Haziran/June 2022) 21/1, 689-716

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,

Çorum, Turkey. All rights reserved.

Abu Ubayd's Understanding of Naskh

Abstract

In the period when Islamic sciences were formed, a large number of scholars with absolute ijihad capacity were trained. One of the scholars mentioned is Abu 'Ubayd al-Qāsim ibn Sallām al-Khurāsānī al-Harawī who was educated by many famous scholars of the period, had a great influence on both the scientific and political circles. For this reason, he could not be shared by different sect biographers. As a matter of fact, some Shafī'i tabaqat writers counted Ebû Ubeyd as a follower of Imam Shafii. On the other hand, some Hanbali scholars have mentioned Ebû Ubeyd among the class of Hanbali scholars. However, it was concluded that it would be more correct to see Ebû Ubeyd as an independent mujtahid rather than a follower of any madhhab. For, in his own works, the fact that he refers more to Imam Malik rather than Imam Shafii and Ahmad ibn Hanbal and sometimes refers to the views of Abu Hanifa and Imamey indicates this. Ebû Ubeyd, who came to the forefront with his faqih and muhaddis aspects, had a deep knowledge of the subject of naskh, which has a close relationship with these two sciences, and in this regard, he wrote a rare work called *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Ḳur'âni'l-'azîz ve mâ fîhi mine'l-ferâ'iz ve's-sünen*.

While revealing Ebû Ubeyd's understanding of naskh, his work *en-Nâsih ve'l-mensûh* was used as the main source. In addition to this, his other works related to the subject, especially his work called *Kitâbu'l-emoâl*, were among the first hand sources that were consulted. It has been tried to determine his approach to naskh based on the statements he made on the subject and the examples he gave in this regard. In this context, Ebû Ubeyd's approach to the nature and framework of naskh and his views on the evidences that can abrogate each other are examined in this study.

Ebû Ubeyd discussed the abrogation in a broader sense as "the modification of a shar'i ruling by a later evidence", not the established meaning in the methodology as "removal of a shar'i ruling with a later shar'i proof". In this context, naskh is also used for the allocation of public, the denial of the absolute, the statement of conciseness, the correction of a wrong understanding and the exception made from a general rule. This is known as the understanding of naskh among the companions, tâbî'in and early convert scholars. However, although Ebû Ubeyd is at the same age as Imam Shafii and has copied and benefited from his works, it is noteworthy that he preferred the predecessor's approach to the subject rather than the naskh understanding he adopted. It is important to investigate this.

He adopted the approach of the public regarding the Shari'a evidences of Ebû Ubeyd that could naskh each other. According to him, the verses of the Qur'an can naskh each other. He gave many examples of this. Another point that draws attention here is to ascribe the concept of naskh used for the verse of the Qur'an by Ebû Ubeyd, from the *Lawh-i Mahfuz*, in the form of a verse whose recitation is lasting and its meaning is naskhed, and a verse that is removed from people's hearts by canceling both its recitation and used in different meanings. Ebû Ubeyd stated that sunnah can be naskhed with sunnah, without making any distinction between ahad and mutawatir about sunnah and its naskh. However, despite giving many examples of the naskh of the âhâd sunnah with its own like, no example has been encountered of the naskh of the âhâd sunnah with its own like or with âhâd and the âhâd sunnah with the mutawatir sunnah. As it can be understood from my statements on the subject, Ebû Ubeyd saw that it is permissible to naskh both mutawatir and ahad sunnah with the Qur'an. However, while there is an example for the naskh of the ahad sunnah with the Qur'an in his related works, there is no example for the other. Although there is no clear statement on the issue that the Qur'an can be naskhed with the sunnah, it is understood from some examples that he gives permission for this.

Keywords: Islamic Law, Naskh, Ebû Ubeyd, Shafi'i, Shari'i Rule.

Ebû Ubeyd'in Nesih Anlayışı

Öz

İslam ilimlerinin teşekkül ettiği dönemde mutlak ictihad ehliyetine sahip çok sayıda âlim yetişmiştir. Sözü edilen âlimlerden biri, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî'dir. Dönemin birçok meşhur âliminden ilim tahsilini gören Ebû Ubeyd, hem ilim hem de siyaset çevresi üzerine büyük bir etki bırakmıştır. Bu nedenle de farklı mezhep biyograficisi tarafından paylaşılamamıştır. Nitekim kimi Şâfiî tabakât yazarları, Ebû Ubeyd'i İmam Şâfiî'nin müntesibinden saymıştır. Buna mukabil bazı Hanbelî tabakât yazarları Ebû Ubeyd'i Hanbelî fukahâsının tabakâtı içinde zikretmiştir. Ancak Ebû Ubeyd'in herhangi bir mezhebin müntesibi değil, müstakil bir müctehid olarak görülmesinin daha doğru olacağı kanaati hâsıl olmuştur. Zira onun, kendi eserlerinde İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbelî'den ziyade daha çok İmam Mâlik'e atıf yapması ve bazen Ebû Hanîfe ve imameynin görüşlerine müracaat etmesi bunu göstermektedir. Fakih ve muhaddis yönleriyle ön plana çıkan Ebû Ubeyd, özellikle bu iki ilimle sıkı ilişkisi olan nesih konusu hakkında derin bir bilgi elde etmiş ve bu konuda *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-azîz ve mâ fihi mine'l-ferâ'iz ve's-sünen* adında nadide bir eser kaleme almıştır.

Ebû Ubeyd'in nesih anlayışı ortaya konulurken temel kaynak olarak *en-Nâsih ve'l-mensûh* adlı eserine başvurulmuştur. Bunun yanı sıra onun başta *Kitâbu'l-embvâl* adlı eseri olmak üzere konuyla alakası bulunan diğer çalışmaları da müracaat edilen birinci el kaynaklar arasında yer almıştır. Onun nesihle ilgili yaklaşımını, konuya ilişkin sarf ettiği ifadelerinden ve bu minvalde verdiği örneklerden hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda da çalışmada Ebû Ubeyd'in nesih mahiyetine ve çerçevesine yönelik yaklaşımı ve birbirlerini neshedebilen delillerle ilgili görüşleri irdelenmiştir.

Ebû Ubeyd neshi, "şer'î hükmün sonradan gelen şer'î bir delille ortadan kaldırılması" şeklinde usûldeki yerleşik anlamıyla değil, "şer'î bir hükmün sonradan gelen bir delille değişikliğe uğraması" olarak daha geniş bir anlamda ele almıştır. Bu çerçevede neshi, yaygın manasının yanı sıra âmmun tahsisi, mutlakın takyidi, mücmelin beyanı, yanlış bir anlayışın düzeltilmesi ve genel bir hükümden yapılan istisna için de kullanmıştır. Bu da sahâbe, tâbiîn ve ilk dönme âlimlerin nesih anlayışı olarak bilinmektedir. Ancak Ebû Ubeyd'in İmam Şâfiî'nin yaşıtı olmasına rağmen ve eserlerini istinsah edip istifade ettiği halde, onun benimsediği nesih anlayışını değil de selefin konuya ilişkin yaklaşımını tercih etmesi dikkat çekicidir. Bunun araştırılması önem arz etmektedir.

Ebû Ubeyd birbirlerini neshedebilecek durumda olan şer'î deliller hususunda cumhurun yaklaşımını benimsemiştir. Ona göre Kur'an ayetleri birbirlerini neshedebilir. Bununla ilgili birçok örnek vermiştir. Burada dikkat çeken diğer bir husus, Ebû Ubeyd'in Kur'an ayeti için kullanılan nesih kavramını, levh-i mahfuz'dan istinsah etmek, tilaveti baki olup hükmü ortadan kalkan ayet ve hem hükmü hem de tilaveti birlikte iptal edilip insanların kalplerinden çıkarılan ayet şeklinde farklı anlamlarda kullanmasıdır. Ebû Ubeyd, sünnetin sünnet ile neshi konusunda âhâd ve mütevâtir ayrımı yapmaksızın mutlak olarak sünnetin sünnet ile neshedilebileceğini ifade etmiştir. Fakat onun ilgili eserinde âhâd sünnetin kendi benzeriyle neshedildiğine dair birçok örnek bulunurken mütevâtirin kendi benzeriyle veya âhâdla ve âhâd sünnetin mütevâtir sünnetle neshedilmesine dair herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır. Konuyla ilgili serdettiği ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Ebû Ubeyd, hem mütevâtir hem de âhâd sünnetin Kur'an ile neshedebileceğini caiz görmüştür. Ancak ilgili çalışmalarında âhâd sünnetin Kur'an ile neshedilmesi kısmına örnek bulunurken diğeri için herhangi bir örnek bulunmamaktadır. Kur'an'ın sünnet ile neshedilebileceği konusuna ilişkin net ifadesi bulunmamakla beraber verdiği bazı örneklerden buna cevaz verdiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Nesih, Ebû Ubeyd, Şâfiî, Şer'î Hüküm.

Giriş

İslam şeriatının amaçlarından biri de maslahatı gerçekleştirmektir. Söz konusu maslahatlar, kalıcı ve değişken olmak üzere iki kategoride değerlendirilebilir. İslâm teşriinde başlangıçta insanlar için maslahat olarak vaz' olunan bir hükmün, sonradan bir takım nedenlerden ötürü bu özelliğini kaybetmesi ve yerine daha uygun bir hükmün getirilmesi tabii bir durumdur. Teşrideki bu değişikliğin, cahiliye döneminin bozuk kültüründen İslâm'ın intizamlı düzenine geçişte gerekli bir husus olduğu açıktır. Âlimler, İslâm teşriinde hükümler arasında gerçekleşen bu türden değişikliği nesih olgusuyla izah etmişlerdir. Bunun yanı sıra İslâm dininin temel özelliklerinden olan kolaylaştırma ve tadrîcîlik gibi ilkeler de teşride hükümlerin tebdilini; dolayısıyla da neshin gerçekleşmesini gerektiren amillerdir.

Diğer taraftan neshin konusu, Kur'an'da ve sünnette geçen şer'î hükümler olduğundan büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda kitap ve sünnetin naslarını sağlıklı bir şekilde anlamaları için müfessir ve mühaddislerin nâsîh ve mensûhu bilmeleri şart koşulduğu gibi müctehid fakîhin isabetli fetvâ verebilmesi için de neshi iyi bilmesi temel şart olarak görülmüştür.¹ Nitekim Hz. Ali ile ilgili rivayet edilen şu olay neshin önemini açıkça ortaya koymaktadır: Hz. Ali, Kûfe'nin büyük camisinde Abdurrahman b. Dâb adında bir şahsın, başında toplanan kalabalığa kıssalar anlattığını görünce yanına gider ve onun emir ve nehiyleri, helal ve haramları karıştırdığını görünce kendisine nâsîh ve mansûhu bilip bilmediğini sorar. Hayır, cevabını alınca kulağından tutup ona "Hem kendini hem de insanları helak ettin." diyerek mescitte kıssa anlatmasını yasaklar. Huzeyfe b. el-Yemân (öl. 36/656), Abdullah b. Âbbâs (öl. 68/687) ve Abdullah b. Ömer'den (öl. 74/693) de benzer rivayetler nakledilmektedir.² Keza İmam Şâfiî de "Kur'an'ın ve sünnetin nâsîhini ve mensûhunu bilenler fetvâ verebilirler." diyerek neshin İslâm teşriindeki önemine dikkat çekmiştir.³ Ayrıca erken dönemlerden itibaren nesih ile ilgili birbirlerinden kıymetli çok sayıda çalışmanın yapılmış olması konuya ilginin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalardan bir kısmı müellifleriyle birlikte şu şekildedir: Ebü'l-Hattâb el-Basrî (öl. 117/735): *en-Nâsih ve'l-mensûh fî kitâbillâh*, Zührî (öl. 124/742): *en-Nâsih ve'l-mensûh*, Ebû Ca'fer el-Mısrî (ö. 338/950): *Kitâbü'n-Nâsih ve'l-mensûh*, Ebü'l-Kâsım

¹ Bkz. Ahmet Bayraktar, *Nesih Kadim Bir Kur'an Problematikliği* (Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2018), 40-52.

² Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Nâsihu'l-Kur'an ve mensûhuh*, thk. Muhammed Eşref Ali el-Melibârî (Medine: 'Îmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1423/2003), 1/149-157; Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selâme b. Nasr b. Alî el-Mükrî, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, thk. Zühayr eş-Şâvîş-Muhammed Ken'ân (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî 1404/1984), 18-19.

³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*, thk. Ebü Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Garâzî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2001), 2/331; Kutbettin Ekinci, *Kur'an'dan Usûle Nesih Kavramı* (Ankara: İlahiyât Yayınlar, 2019), 26.

Hibetullâh b. Selâme el-Bağdâdî (öl. 410/1020): *en-Nâsih ve'l-mensûh*, Ebû'l-Ferec el-Bağdâdî (öl. 597/1196): *Nâsihu'l-Ķur'ân ve mensûhu*. Bununla birlikte usûl âlimleri fıkıh usûlü eserlerinde nesih konusunu işleyerek ona gereken önemi vermişlerdir. İnceleme konumuz olan fakîh Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî (öl. 224/838) de nesih konusuna değinen erken dönem önemli fakîhlerden biridir.⁴ Ancak burada belirtmemiz gereken husus, erken dönem fukahâ ile sonraki dönem fakîhlerin nesih kavramına yükledikleri anlamların farklı olmasıdır. Nitekim erken dönem bazı fukahânın, âmın tahsisini, mutlakın takyidini, mücmelin tafsilini, mübhemin beyanını, istisna edatıyla yapılan hasrı da nesih kavramı içerisinde değerlendirerek ona geniş bir anlam yüklediğini görmekteyiz.⁵ Şâtîbî (öl. 1388/790) bu hususu şöyle gerekçelendirmektedir: “Müteahhirûn ıstılahında neshin muktezası olarak teklifte önceki hüküm değil, sonradan gelen hüküm murad olunup amel edilmektedir. Hal böyleyken zikredilen bütün işlemler bu anlamda kullanıldığından hepsi aynı manada müşterek kabul edilmektedir.”⁶ Buna mukabil sonraki fukahâ, nesih kavramını bir hükmün sonradan gelen şer'î bir delil ile yürüklükten kaldırmasıyla sınırlı tutmuşlardır.⁷ Ebû Ubeyd de ilk dönem fakîhlerin nesih anlayışını benimseyerek neshi geniş bir yelpazede değerlendirmiş ve bu hususta *en-Nâsih ve'l-mensûh*⁸ adında önemli bir eser kaleme almıştır. Biz de bu çalışmamızda Ebû Ubeyd'in söz konusu nesih yaklaşımını irdelemeye çalışacağız.

1. Ebû Ubeyd'in Ana Hatlarıyla Biyografisi

İlk dönem İslam âlimleri arasında mümtaz bir yere sahip olan Ebû Ubeyd'in asıl adı, Kâsım b. Sellâm'dır.⁹ Ebû Ubeyd künyesi ile meşhur

⁴ Ekinci, *Kur'an'dan Usûle Nesih Kavramı*, 45.

⁵ Ali Bakkal, “İmam Şâfiî'de Nesh Anlayışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları* 3 (1997), 113-114; Menderes Gürkan, “İmam Şâfiî Öncesi Nesih Kavramı ve İmam Şâfiî'nin Deliller Arası Nesih Anlayışı”, *Uluslar Arası İmam Şâfiî Sempozyumu*, ed. Mehmet Bilen (İstanbul: Kent Işıkları, 2012), 839-844; Bayraktar, *Nesih*, 23.

⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasen Âli Selmân (b.y.: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997), 3/344.

⁷ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *en-Nâsih ve'l-mensûh* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşde, 1418/1997), (Tahkik edenin mukaddimesi), 53; Mûsâ'id b. Süleyman et-Tayyâr, *Mefhûmü'n-neshi 'inde'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*, *Mecelletu Tibyân li'd-Dirâsâti'l-Kur'anî*, say.: 16 (1436), 264-275.

⁸ Murat Sülün, “en-Nâsih ve'l-Mensûh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/407-408.

⁹ Ebû'l-Hasen Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Kıfî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1424/2003), 3/17; Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), 4/60.

olmakla beraber, el-Herevî,¹⁰ el-Bağdâdî,¹¹ el-Horasanî,¹² el-Ezdî,¹³ el-Hüzzâ'î,¹⁴ el-Lugavî¹⁵ gibi lakap ve nisbelerle de anılmıştır. Bazı tarihçiler Ebû Ubeyd'i aynı isimle anılan başka bir âlimle karıştırmış ve Ebû Ubeyd b. Kâsım b. Sellâm b. Miskîn b. Zeyd olarak kaydetmişlerdir.¹⁶ Ancak tarih ve biyografi kaynaklarına baktığımızda, Zehebî (öl. 748/1347) dışında¹⁷ kimse Ebû Ubeyd'in nesebini Sellâm'a kadar zikretmemiştir. Karıştırılan söz konu âlim ise el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Ezdî olup, Hicri iki yüz yirmi sekizde vefat etmiştir.¹⁸ Ebû Ya'lâ el-Bağdâdî (öl. 580/1184), el-Kâsım b. Sellâm adında iki âlimin bulunduğunu; bunlardan birinin Ebû Muhammed el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Ezdî el-Basrî, diğzerinin ise Ezdîlerin mevlası Ebû Ubeyd b. Kâsım b. Sellâm et-Türkî, olduğunu söyleyerek buna dikkat çekmiştir.¹⁹

Ebû Ubeyd'in Horasan bölgesinde bulunan Herat'ta²⁰ doğduğu konusunda kaynaklar hemfikirdir.²¹ Ancak onun doğum tarihi hakkında kimi tarihçiler Hicrî 150'de,²² kimisi 154'te, kimisi ise 157'de²³ veya ondan az bir zaman sonra

¹⁰ Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârul-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 14/392.

¹¹ Herat'tan ayrıldıktan sonra Bağdât'ta uzun bir süre ikamet ettiği için buraya nispet edilmiştir. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hatem er-Râzî, *el-Cerhu ve l-te'dîl* (Beyrut: Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, 1372/1952, 7/111).

¹² Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: y.y., 1404/1984), 6/10.

¹³ Babası Ezd kabilesine mensup bir adamın azatlı olduğu için bu kabileye nispet edilmiştir. Abdullah b. Müslim Ebû Kuteybe, *el-Me'ârifu li İbni Kuteybe*, thk. Servet Ukkâse (Kahire: Dârul-Me'ârif, ts.), 549.

¹⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/10.

¹⁵ Ali b. Ebi'l-Kerem İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-tarih*, thk. Ömer Abdusselam Tedemmürî (Beyrut: Dârul-Kitabi'l-Arabî, 1417/1997), 6/62.

¹⁶ Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dârul-Ma'rife, 1417/1997), 97.

¹⁷ Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût ve diğzerleri (b. y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 10/490.

¹⁸ Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'r-ricâl*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 23/370.

¹⁹ Ubeydullah b. Ali Ebû Ya'lâ el-Bağdâdî, *Tecrîdü'l-esmâ ve'l-küne'l-mezkûre fi kitâbi'l-müfterak ve'l-müttefak li'l-Hatîb el-Bağdâdî*, thk. Şâdî b. Muhammed Nu'mân (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 2/182.

²⁰ Herat: Horsan'nın büyük ve meşhur şehirlerinden olup suyu bol, içinde birçok bağ ve bahçe bulunmaktadır. O dönemde ilim ve kültürün başkenti olarak bilinirdi. Meşhur birçok âlim burada yetişmiştir. Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân* (Beyrut: Dârul-Sadr, 1416/1995), 5/396; Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/244.

²¹ Bu bilgiyi, Ebû Ubeyd'in en yakın talebesi ve eserinin çoğunu rivayet eden Abdülaziz el-Begâvî bize aktarmaktadır. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/392.

²² İbn Hallikân, *Vefyâtu'l-a'yân*, 4/62.

²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/491.

doğduğunu nakletmiştir.²⁴ Ancak doğumuyla ilgili en isabetli tarihin Hicrî 150 olduğu kanaati hâsıl olmuştur.²⁵

Ebu Ubeyd ilim tahsiline doğum yeri olan Herat'ta başlamıştır. Babası Sellâm, onun zeki bir çocuk olduğunu görünce küçük yaşta okuma-yazma öğrenmesi için onu bir Küttâb (Sibyan okuluna)²⁶ götürüp kaydetmiştir.²⁷ Ebu Ubeyd, Kur'an-ı Kerim ve temel dinî bilgilerin tahsilini burada bulunan hocalardan almıştır. Ardından o, Kur'an ilimleri, hadis, fıkıh, Arap dili ve diğer İslâmî ilimlerin tahsili için Bağdat, Kûfe ve Basra gibi dönemin ilim merkezlerine yolculuklar yapmıştır. Ebu Ubeyd burada bulunan birçok âlimin rihle-i tedrisatından geçerek zikredilen ilimlerin hemen hepsinde söz sahibi olmuştur.²⁸ Onun çok sayıda hocadan ders aldığından bahsedilmektedir.²⁹ Ancak burada sadece kendi alanlarında şöhret bulmuş olanlarla yetineceğiz. Bunların isimlerini şöyle sıralamamız mümkündür:

- Şerîk b. Abdillâh en-Neha'î (öl. 793/177).
- Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî (öl. 181/797).
- Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (öl. 182/798).
- Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (öl. 189/805).
- Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (öl. 189/805).
- Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî (öl. 198/814).
- Yahyâ b. Saîd b. Ferruh el-Kattân et-Temîmî el-Basrî (öl. 198/813).
- Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (öl. 207/822).
- Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (öl. 209/824 [?]).
- İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî (öl. 213/828 [?]).
- Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (öl. 216/831).
- İsmâîl b. Ayyaş b. Süleym el-Himsî (öl. 181/797).
- Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî (öl. 245/859 [?]).³⁰

²⁴ Fuat Sezgin, *Tarihu't-türâsi'l-'Arabî*, çev. Araf Mustafa (Suudi Arabistan: İdâretu's-Sikâfeti ve'n-Neşri bi Cami'eti'l-İmâm Muhammed b. 1408/1988), 8/137.

²⁵ Gânim Kadûrî Hamd, *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Bağdâdî hayâtuhu ve cühûdühü fi dirâsâti'l-ki-raât* (Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1406/1986), 153.

²⁶ Giderleri hayırsever, vakıflar veya bizzat öğrencinin velisi tarafından karşılanan bu tür okullar müfredatı Kur'an-ı Kerim üzerine şekilleniyordu. Jacob M. Landao, "Küttâb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/3-4.

²⁷ Kasım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-emoâl*, thk. Muhammed 'Ammâre (Beyrut: Dâru's-Şürûk, 1409/1989), 23.

²⁸ Cengiz Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi* (İstanbul: Klasik Yayınlar, 2015), 118; Tüccar, "Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm", 10/244.

²⁹ Abdussamed b. Bekir b. İbrâhîm 'Âbid, *Tahricü'l-ahâdisi ve'l-âsâr el-vâride fi Kitâbi'l-emoâl li Ebi Ubeyd* (Mekke: Câmî'atu Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1404/1983), 22-32.

³⁰ Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/501; Abdulvehhâb b. Ali es-Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettâh M. el-Hulv - Mahmûd M. et-Tanâhî (b.y.: Dâru

Ebû Ubeyd'in, öğrenci talebe ilişkisi tarzında olmasa da muasırı olan bazı meşhur fakihlerden istifade ettiği de nakledilmektedir.³¹ Bunların başında ise İmam Şâfiî gelmektedir. Esasında gerek bir kısım Şâfiî tabakât yazarları gerekse bazı araştırmacılar, onu İmam Şâfiî'nin talebeleri arasında zikretmiş ve onun yanında fıkıh ilmini okuduğunu savunmuştur.³² Ancak Sâid Bekdâş gibi bazı araştırmacılar, onun İmam Şâfiî'nin talebesi değil, akranı olup ikisinin Şeybânî'nin talebesi olduğunu ifade etmiştir.³³ Nitekim ikisi arasında cereyan eden kur' (كُرْ) ile ilgili tartışma bu son görüşü kanıtlar niteliktedir. Rivayet edildiğine göre İmam Şâfiî, kur'un hayızdan ibaret olduğunu söylerken Ebû Ubeyd bunun iki hayız arasındaki temizlik anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Yapılan tartışma neticesinde ikisinin de birbirinin düşüncesinden etkilendiği; hatta her birinin kendi görüşünden vaz geçip arkadaşının görüşünü benimsediği belirtilmektedir.³⁴

Ebû Ubeyd, ilmî bir donanıma sahip olduktan sonra çeşitli ilmî ve idarî faaliyetlerde bulunmuştur. O, bir müddet Bağdat'ın Bişr ve Beşîr mahallelerinde özel hocalık yaptıktan sonra kendi memleketi Horasan'a dönmüştür. Ebu Ubeyd, burada bulunan önemli ilim merkezlerinden olan Nişâbü'r ve Merv'de ikamet etmiştir.³⁵ Horasan'da ikamet ettiği sırada o, Sâbit b. Nasr el-Huzzaî (öl. 208/823) ile tanışmış ve bir müddet onun çocuklarının eğitim ve öğretimine ilgilenmiştir. Sâbit b. Nasr 192/807 tarihinde Tarsus Valiliğine atanınca onu da beraberinde götürmüş ve buranın kadılığına tayin etmiştir. Ebu Ubeyd, Sâbit b. Nasr'ın valilik görevi boyunca (192/807-208/823) kadılık vazifesini yapmıştır.³⁶ Ebû Ubeyd'in, Tarsus'ta bulunduğu sırada İslâm iktisat alanının ilk kaynaklarından sayılan *Kitâbu'l-emoâl* adlı eserini yazdığı tahmin edilmektedir.³⁷ Onun zikredilen bu önemli çalışmasının yanında şu güzide çalışmaları da bulunmaktadır: *Ğaribü'l-ħadîs, el-Ğaribü'l-muşannef, Kitâbü'l-Emsâl, en-Neseb, en-Nâsih ve'l-mensûh, Fezâ'ilü'l-Kur'an, Kitâbü'l-îmân, el-Huṭab ve'l-mevâ'iz, 'Adedü âyi'l-Kur'an, Ensâbü'l-ħayl, Kitâbü'l-Ṭahâre, el-Hacru ve't-teflis, Âdâbü'l-İslâm, Edebü'l-kâdî, el-Aħdâs,*

İhyâi'l-Kütübü'l-Arabîyye, 1413/1992), 2/153-156; Sâid Bekdâş, *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1411/1991), 37-47.

³¹ Bekdâş, *Ebû Ubeyd*, 44-45.

³² Sübkî, *Tabakât*, 2/154; Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 31.

³³ Bekdâş, *Ebû Ubeyd*, 44.

³⁴ Sübkî, *Tabakât*, 2/159.

³⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük* (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 8/326; Rudolf Sellheim, *el-Emsâlü'l-Arabîyyetü'l-ħadîme* (Beyrut Müessesetü'r-Risâle, 1391/1971), 88.

³⁶ Kiftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 3/ 20; Sellheim, *el-Emsâl*, 89; Christopher Melchert, "IX. [III.] Yüzyıl Boyunca Nesih: Şafiî, Ebû Ubeyd, Muhâsibî ve İbn Kuteybe", çev. Nail Okuyucu, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (2011), 203-204.

³⁷ Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 118.

*Fezâ'ilü'l-fürs, el-Hayz, el-Kazâ' ve âdâbü'l-hükkâm, el-Eymân ve'n-nüzûr, Nuşûş fi'l-hac, Şevâhidü'l-Kur'an, eş-Şu'arâ', et-Talâk, el-Müzekker ve'l-mü'ennes, en-Nikâh, Ğaribü'l-Kur'an, İstidrâkü'l-ğalaş, el-Kırâ'ât, Kitâb fi'n-nahv, Me'âni'l-Kur'an, Me'âni-ş-ş-i'r, el-Mağşûr ve'l-memdûd, el-Mecâz fi'l-Kur'an, Mağâtîlü'l-fürsân.*³⁸ Bunun yanında o, Mısır, Şam ve Bağdat başta olmak üzere dönemin ilim merkezlerine seyahatler yaparak birçok talebe yetiştirmiştir. Ebu Ubeyd'in kendilerine ilim öğrettiği âlimlerden bazıları şu şekildedir:

- Ahmed b. Nasr b. Ziyâd el-Kureşî en-Nîsâbü'rî (öl. 245/859).
- Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî (öl. 255/869).
- Ahmed b. İbrâhîm el-Verrâk Halef (öl. 270/883).
- Muhammed b. İshâk es-Sâgânî el-Bağdâdî (öl. 270/883).
- Nasr b. Dâvûd es-Sâgânî (öl. 270/883).
- 'Abbâs b. Muhammed b. Hâtem ed-Dûrî el-Bağdâdî (öl. 271/884).
- Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî el-Ferrâ (öl. 272/885).
- Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî (öl. 279/892-93).
- Abdullah b. Muhammed b. Ebî'd-Dünyâ el-Bağdâdî (öl. 281/894).
- İbrâhîm b. İshâk el-Harbî el-Bağdâdî (öl. 285/898).
- Alî b. Abdilazîz b. el-Merzûbân el-Begavî (öl. 286/899).³⁹

Ebu Ubeyd, yaptığı ilmî faaliyetler doyasıyla birçok âlimin iltifat ve övgüsüne mazhar olmuştur. Bu kapsamda İbn Râhûye İshâk b. İbrâhîm (ö. 238/853) Ebû Ubeyd'i "O, bizden daha âlim ve ahlak açısından daha üstündür. Biz ona muhtacız. O bize muhtaç değildir. Allah doğru söylemeyi sever. O benden, Ahmed b. Hanbel ve İmam Şâfiî'den daha fakîh ve âlimdir. Zamanımızın imamları Şâfiî, Humeydî (öl. 834/219) ve Ebû Ubeyd'dir." gibi ifadelerle methetmiştir. Abdullah b. Tâhir b. Abdullah b. 'Abbâs (ö. 68/687-88); Ebû Amr eş-Şa'î (öl. 104/722), Kâsım b. Ma'n (öl. 175/791) ve Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dan her birinin kendi zamanının âlimi olduğunu belirtmiştir. İbrâhîm el-Harbî'nin (öl. 285/898) onu şu sözlerle övdüğü rivayet edilmektedir: "Annelerin benzerlerini doğurmaktan aciz oldukları üç kişiye yetiştim. Bunlardan Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ı ilim açısından ruh üflenmiş bir dağ gibi gördüm, Bişr b. el-Hâris'i (öl. 227/841) tepeden tırnağa kadar akılla yoğrulmuş biri olarak gördüm, Ahmed b. Hanbel'i (öl. 241/855) ise Allah'ın onda öncekilerin ilimlerini topladığı biri olarak buldum; o dilediğini söyler,

³⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/176; Tüccar, "Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm", 10/244-245.

³⁹ Kiftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 3/ 21-22; Sübkî, *Tabakât*, 2/154; Bekdâş, *Ebû Ubeyd*, 50-53.

dilediğinden de sukut eder.”⁴⁰ Burada isimlerini sayamadığımız pek çok âlimin onu methettiğini görüyoruz.⁴¹

Burada belirtmemiz gereken önemli bir husus, Ebû Ubeyd’in farklı mezhep müntesipleri tarafından paylaşılamamasıdır. Birçok Şâfiî fakihin, onun İmam Şâfiî’den fıkıh ilmini öğrendiğini belirtmesinin⁴² yanı sıra bazı Şâfiî tabakât yazarları onu Şâfiî ashâbı arasında zikrederek Şâfiî mezhebinin bir müntesibi olarak görmüştür.⁴³ Buna mukabil Hanbelî tabakât yazarı İbn Ebî Ya’lâ (öl. 526/1131) Ebû Ubeyd’i Hanbelî fukahâsının tabakâtı içinde zikrederek Hanbelî olduğuna işaret etmiştir.⁴⁴ Ancak Ebû Ubeyd’in müstakil bir müctehid olarak görülmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.⁴⁵ Nitekim onun, kendi eserlerinde İmam Şâfiî’den ziyade daha sık İmam Mâlik’e (öl. 179/795) atıf yaptığı; yine nadir de olsa Ebû Hanîfe ve imameynin görüşlerine de yer verdiği görülmektedir.⁴⁶ Ayrıca Ebû Ubeyd, Kur’an ve sünnetin naslarını, bunlarla ilgili nâsih, mansûh, mühkem, müteşabih ve benzeri konuları, Arap dilini iyi bilen, fukahânın ihtilaflarından haberdar olan ve icthâdın diğer şartlarının tamamını haiz olan birisi olarak bilinmektedir.⁴⁷ Zira o, fikhî meseleleri işlerken genellikle ayet, hadis veya konuya ilişkin sahâbe ve tâbiîn fukahâsından gelen rivayetlerle konuyu izah etmektedir.⁴⁸ Ebu Ubeyd, fikhî meselelerle ilgili ihtilafları aktarırken genellikle herhangi bir mezhep belirtmeden “أَهْلُ الْحِجَازِ”, “أَهْلُ الرَّأْيِ”, “أَهْلُ الشَّامِ”, “أَهْلُ الْعِرَاقِ” gibi daha genel kavramları kullanmaktadır.⁴⁹ Ayrıca birçok âlim Ebû Ubeyd’in mezhep sahibi olduğunu açık bir biçimde ifade etmiştir. Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/909) “Fıkıh ilmini Ebû Ubeyd ve Ebû Sevr (öl. 240/854) gibi ehl-i hadisten öğrendim.” diyerek onun mezhep sahibi olduğunu açıkça ifade etmiştir.⁵⁰

⁴⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*, 14/392; Kiftî, *İnbâhü’r-Ruvât*, 3/ 19; <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/KASIM-BIN-SELLAM-Ebu-Ubeyd/1504>, erişim tarihi: 19.08.2021.

⁴¹ Bk. Bekdâş, *Ebû Ubeyd*, 79-86.

⁴² Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Menâkıbü’ş-Şâfi’i*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: Mektebetu Dâri’t-Turâs, 1390/1970), 2/251, 328

⁴³ Sübkî, *Tabakât*, 2/154; İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tabakâtü fukahâ’i’ş-Şâfi’iyye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim ve Muhammed Zeynühum (Kahire: Mektebetü’s-Sikâfetü’d-Dîniyye, 1413/1993), 150; Takıyyüddîn İbn Kâdî Şühbe Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*, thk. el-Hâfız ‘Abdul’alîm Hân (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1407/1987), 1/69.

⁴⁴ Muhammed b. Muhammed İbn Ebî Ya’lâ el-Bağdâdî, *Tabakâtü’l-Hanâbile (Tabakâtü’l-aşhâb, Tabakâtü’l-Hanbeliyye)*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 1/259.

⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8/501.

⁴⁶ Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, 120-121.

⁴⁷ Bekdâş, *Ebû Ubeyd*, 124

⁴⁸ Bk. Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-emoâl*, 86, 99, 141,

⁴⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-emoâl*, 50, 74, 78, 91, 104, 164, 174, 193, 202, 245, 259, 391, 421, 447, 476, 485, 487, 535.

⁵⁰ Sübkî, *Tabakât*, 2/273.

Keza İbn Hazm (öl. 456/1064) ve Takıyyüddin İbn Teymiyye (öl. 728/1328) ve daha pek çok âlim Ebû Ubeyd'in ictihâd ehliyetine sahip olup taklit edilebilen müçtehitlerden olduğunu açık bir şekilde dile getirmişlerdir.⁵¹

2. Ebû Ubeyd'e Göre Neshin Kavramsal Çerçevesi

Nesih lügatte; silmek, değiştirmek, bir şeyi iptal etmek, nakletmek ve kaydetmek gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁵² Bir terim olarak ise neshin birçok tanımı yapılmıştır. Yapılan bu tanımların bir kısmında "raf'/ kaldırma" ögesi esas alınmıştır. Bu yaklaşıma Bâkîllânî'nin (öl. 403/1013) "Uygulanma imkânı bulunan sabit bir hükmün sonradan kaldırılmasıdır."⁵³ şeklindeki tarifini örnek vermemiz mümkündür. Diğerinde ise "beyân/ bildirme" kaydı temel alınmıştır. Buna da Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (öl. 458/1066) "Zahiren herhangi bir vakitle sınırlı olmayan bir ibadetin müddetinin son bulduğunun beyan edilmesidir."⁵⁴ biçimindeki tanımını vermemiz mümkündür. Usûlcülerin nesih kavramına farklı yaklaşımlarının, onun tanımına ve bazı teknik detaylarına yansımaları olmuş ise de bu, manevi bir ihtilafa neden olacak tarzda değildir. Nitekim Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) İbnü'l-Müneyyir'den (öl. 683/1284) aktardığı üzere "Usûlcüler, nesih konusunda beyânı raf' ile birlikte kabul ederler... Zira usûlcülere göre mükellefler, şer'î hükümlerde asıl olanın sabitlik ve adem-i nesh olduğu kanaatinde idirler. Ancak sonradan nesih vuku bulduğunda Allah'ın evvelden bu neshin belli bir zamanda gerçekleşmesini dilediği için gerçekleştiğini bilirler. Çünkü Allah'ın kadim iradesinin gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Bu konuda usûlcüler hemfikirdirler."⁵⁵ Yani Allah tarafından belli bir zamana kadar yürürlükte kalınması istenilen hüküm neshedilince bu, onun son bulduğunun beyan olunması anlamındadır.

Nesih kavramının sözü edilen yaygın anlamına kavuşmasına ise İmam Şâfiî öncülük etmiştir.⁵⁶ Zira nesih kavramını şer'î bir hükmün sonradan gelen bir delil ile yürürlükten kaldırılması anlamında ilk kullanan İmam Şâfiî

⁵¹ Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm İbn Teymiyye el-Harrânî, *Minhâcî's-sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (b.y.: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1406/1986), 6/52; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/501; Bekdâş, *Ebû Ubeyd*, 126-129.

⁵² İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Şihâhu'l-luğa*, thk. Abdulğafûr Âttâr (Beirut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1407/1987), 1/433; Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sadr, 1414/1994), "nesh", 3/61.

⁵³ Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkîllânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd fi usûli'l-fikh*, thk. Abdulhamîd b. Alî Ebû Zenîd (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 3/76.

⁵⁴ Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ', *el-'Udde fi usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Alî el-Mubârekî (b.y.: y.y., 1410/1990), 1/155.

⁵⁵ Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâ fi usûli'l-fikh* (b.y.: Dâru'l-Kütübî, 1414/1994), 5/201.

⁵⁶ Fatma Çakır, "İmam Şâfiî'nin Nesih Anlayışına Yönelik Eleştirilerin Usul İlmi Açısından Analizi", *İlahiyat*, 4/5 (2020), 8.

olmuştur. Mustafa Zeyd'in de belirttiği üzere İmam Şâfiî'nin nesh kelimesini terk ile yorumlaması ve bunun gereği olarak neshedilen bir farzın yerine başka bir farzın konulması gerektiğini ifade etmesi⁵⁷ onun neshi bir hükmün kaldırılıp onun yerine başka bir hükmün konulması anlamında kullandığını göstermektedir. *Er-Risâle*'de onun, neshi bu anlamda kullandığına dair birçok örneğin bulunması ve âmın tahsisini, selevin aksine nesih konusunun altında değil de ayrı olarak zikretmesi bunun açık kanıtıdır.⁵⁸ Şayet selev gibi tahsisi nesihden saymış olsaydı neshin bir çeşidi olarak onun altında zikrederdi.

Ebû Ubeyd, İmam Şâfiî'nin öncülük ettiği ve ulemâ arasında genel kabul gören nesih anlayışını değil, selevinin konuya ilişkin yaklaşımını benimsemiştir. Buna göre Ebû Ubeyd'in neshi, yerleşik manasıyla birlikte şu anlamlarda kullandığı görülmektedir:

a) Âmın tahsisi: Kapsadığı bütün fertlerine delâlet edip tek bir mana için vaz' olunan lafızlar âm olarak isimlendirilir. Söz konusu lafzın herhangi bir delil veya karineyle içine giren fertlerinin bir kısmıyla sınırlandırılması halinde tahsis gerçekleşmiş olur.⁵⁹ Ebû Ubeyd selev uleması gibi böyle bir işlemi de nesih kategorisinde değerlendirmiştir. Bu kapsamda o, hem kitâbî hem de gayr-i müslim olan diğer müşrik kadınların nikâhlarını haram kılan ve âm olarak gelen "İman etmedikçe müşrik olan kadınlarla evlenmeyin."⁶⁰ mealindeki ayetin "*Kitap sahibi olan iffetli, namuslu, zina etmeyen ve gizli dost edinmeyen kadınlar da mehirlerini vermeniz kaydıyla size helâldir.*" şeklindeki ayetle neshedildiğini ifade etmektedir. Ebû Ubeyd "Helal ile nesholunan harama, kitap ehli kadınların nikâhlarının helal kılınmasını örnek gösterebiliriz." diyerek zikredilen ayetlerle birlikte konuyla ilişkili olan hadis ve sahâbe ile tâbiünden rivayet edilen haberleri de nakletmektedir.⁶¹ Ancak mensûh olduğu iddia edilen ayetin hükmünün bütünüyle ortadan kaldırılmadığı ve bir kısmıyla sınırlandırıldığı aşikârdır. Sözü edilen ayetler için nâsih-mensûh ilişkisinden söz etmek doğru değildir. İbn Kesîr (öl. 774/1373), ayette geçen "müşrik kadınlar"dan amaç putperest ve kitâbî olan müşrik kadınlar olduğundan Allah, kitâbî olan kadınları bundan ayırmış/tahsis etmiştir,

⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1938, 1940), 108, 120.

⁵⁸ Mustafa Zeyd, *en-Neshu fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, (b.y.: Dâru'l-Vefâ, 1408/1987), 1/74-75.

⁵⁹ Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995), 2/82, 119; Ali Bardakoğlu, "Âm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/552; Ferhat Koca, "Tahsis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/432.

⁶⁰ el-Bakara 2/221.

⁶¹ Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 83.

diyerek ikinci ayetin ilk ayet için nâsîh değil, muhassis olduğuna vurgu yapmıştır.⁶²

b) Mutlakın takyidi: Muayyen olmayan bir şeye veya ferde delalet eden lafız olarak ifade edilen mutlak, herhangi bir kayıtla kayıtlı olduğunda mutlakın takyidinden söz edilebilir.⁶³ Yani neshin aksine ilk anlam bütünüyle kaldırılmaz, anlam daralmasına gidilir. Ebû Ubeyd, *en-Nâsîh ve'l-mensûh* adlı eserinde “Takva Konusunda Gerçekleşen Nesih” başlığı altında “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin.*”⁶⁴ ayetinin “*Gücümüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının.*”⁶⁵ ayetiyle neshedildiğini belirtmektedir.⁶⁶ Ancak burada takva emri ilk ayette mutlak olarak ifade edilmiş, ikincisinde ise istitâa/güç yetirme kaydıyla kayıtlanmıştır. Dolayısıyla ilk ayette emredilen takva hükmü tamamıyla ortadan kaldırılmadığından nesih işleminden söz etmek mümkün değildir.⁶⁷

c) İstisna: Bu, “لا” veya onun anlamında kullanılan bir edatla genel hükümden bir hükmü hariç tutmakla gerçekleşir.⁶⁸ Ebû Ubeyd ve bazı selef âlimleri, nasslar arasında gerçekleşen böyle bir işlemi de nesih saymışlardır. Örneğin “*Namuslu kadınlara zina isnad edenlerden dört şahit getirmeyenlere, seksen değnek vurun ve onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. Bunlar, fâsıktırlar.*”⁶⁹ mealindeki ayetle böyle bir iftirada bulanların tümünün fâsık olup şahitliklerinin kabul edilmeyeceğine hükmedilmiştir. Bunun hemen sonrasında nazil olan “*Bu davranışlardan sonra tövbe edip durumlarını düzelterler bundan müstesnadır.*” ayetiyle sözü edilen suçlu işleyenlerden tövbe edenler “لا” edatıyla ilk ayetin genel hükmünden istisna edilmiştir. Müteahhirûn müfessirler, istisnanın mezkûr suçu işleyenlere reva görülen her iki yakıştırmadan mı veya sadece sonuncusu olan fâsıklıktan mı yapıldığına dair ihtilaf etmiş olsalar da sözü geçen ayetleri tefsir ederken istisna tabirini kullanmışlardır.⁷⁰ Buna mukabil Ebû Ubeyd, konuyu “*Şahitliklere Dair Gerçekleşen Nesih*” başlığı altında işleyerek ikinci ayetin

⁶² İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (b.y.: Dâru Taybe li'n-Neşr ve't-Tavzî', 1419/1999), 1/582; 3/42.

⁶³ Muhammed 'Amîm el-Bereketî, *et-Ta'rifâtü'l-fikhiyye* (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 209.

⁶⁴ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an-ı Kerim Meâli* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlar, 2017), 68.

⁶⁵ et-Tegâbün 64/16.

⁶⁶ Ebû Ubeyd, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 260-261.

⁶⁷ Abdullah b. Yusuf el-Cudey', *el-Mukaddimâtü'l-esâsiyye fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r-Rayyân, 1422/2001), 209.

⁶⁸ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâ*, 4/368.

⁶⁹ en-Nûr 24/4.

⁷⁰ Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. el-İmam Ebî Muhammed B. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422/2002), 7/67.

ilk ayeti neshettiğini belirtmiştir. Ayrıca o, Iraklıların söz konusu istisnanın sadece fasıklık için geçerli olduğunu dolayısıyla böyle bir suç işleyenlerin şahitliklerinin ebediyen kabul edilmeyeceğini savunduklarını fakat karşıt görüşü benimseyenlerin daha ağırlıkta olup görüşlerinin daha muteber olduğunu ifade etmiştir.⁷¹

d) Yanlış anlayışın düzeltilmesi: Ebû Ubeyd'in anlattığına göre "*Beyaz ip, siyah ipten ayırt edilinceye kadar yiyin, için.*"⁷² mealindeki ayet nazil olunca bir kısım sahâbî bunu gerçek ip olarak anlamış ve biri siyah diğeri beyaz iki ip olarak beyaz olan siyah olanından ayırt edilir hâle gelinceye kadar yiyip içmeye devam etmiştir. Sonrasında "من الفجر" *şafaktan*" ifadesi nazil olup bu yanlış idrak düzeltilmiştir. Ebû Ubeyd, bunu ise nesih olarak değerlendirmiştir.⁷³ Fakat görüldüğü üzere sonradan gelen "من الفجر" ifadesi yanlış bir algının düzeltilmesinden başka bir şeyi ifade etmemektedir. Herhangi bir hüküm iptal olup onun yerine başka bir hükmün geçmesi söz konusu olmamıştır.⁷⁴

e) Mücmelin beyanı: Eşit bir biçimde iki ayrı manaya hamledilmesi mümkün olup kendisinden bu manalardan hangisinin kastedildiği anlaşılmayan bir lafız/nas, sonradan onu kullanan kişi veya başkası tarafından izah edilirse mücmelin beyanından söz edilebilir.⁷⁵ Bunu bir örnek ile izah edecek olursak; "*Sana ganimetleri soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber'e aittir.*"⁷⁶ şeklindeki ayet, ganimetlerin taksiminin Allah'a ve Resûlüne ait olduğunu bildirmektedir. Yani zikredilen ayetin hükmü gereğince ganimetleri bölüştürme biçimi ve yöntemi Allah'ın Resûlüne aittir. O, Allah'ın emri doğrultusunda istediği şekilde dilediği kimselere ganimeti verebilir.⁷⁷ Bu taksim daha sonra gelen "*Bilin ki, ganimet olarak aldıklarımızın beşte biri Allah'a, Resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir.*"⁷⁸ mealindeki ayetle izaha kavuşturulmuştur. Ebû Ubeyd ise "Ganimetlerle İlgili Vuku Bulan Nesih" başlığı altında zikredilen ayetlerden ikincisinin birincisini neshettiğini belirtmiştir. Ebû Ubeyd'in anlattığına göre Resûlüllah Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetleri tahmîs etmeden (beş paya bölmeden)

⁷¹ Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 147-155.

⁷² el-Bakara 2/187.

⁷³ Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 38-40.

⁷⁴ Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, (Mukaddime, 56); Ekinci, *Kur'an'dan Usûle Nesih Kavramı*, 45; Melchert, "IX. [III.] Yüzyıl Boyunca Nesih: Şafîî, Ebû Ubeyd, Muhâsibî ve İbn Kuteybe", 207-208.

⁷⁵ Sübkî, *el-İbhâc*, 1/216; Muhammed Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkıh* (Dımaşk: Dâru'l-Hayr li't-Tabâ'e ve'n-Neşr ve't-Tavzî', 1427/2006), 2/121.

⁷⁶ el-Enfâl 8/1.

⁷⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 4/326.

⁷⁸ el-Enfâl 8/41.

Allah'ın kendisine öğrettiği biçimde dağıttı. Sonra humus ayeti denilen ikinci ayet nazil olunca ilk ayet ile bildirilen bu uygulama neshedildi.⁷⁹

Anlaşıldığı üzere tıpkı selef gibi Ebû Ubeyd de neshi, şer'î bir hükmün şer'î bir delille değişikliğe uğraması olarak görmüştür.⁸⁰ Bu, şer'î bir hükmün tamamıyla kaldırılıp yerine başka bir hükmün konulmasıyla mümkün olabileceği gibi âm bir hükmün tahsis ve mutlak olanın takyid edilmesi veya genel bir hükümden istisnanın gerçekleşmesi sonucunda şer'î hükümlerde meydana gelen değişikliklerle de mümkün olabilmektedir. Ebû Ubeyd'in de benimsediği selefinin nesih anlayışını, şer'î bir hükmün sonradan gelen şer'î bir delille ortadan kaldırılması veya değişikliğe uğraması şeklinde izah etmemiz mümkündür.

3. Ebû Ubeyd'e Göre Birbirini Neshedebilen Deliller

Cumhurun genel görüşüne göre kitabın nassları birbirlerini neshedebileceği gibi sünnetin nassları da sübût ve sıhhat açısından aynı seviyede ise birbirlerini neshedebilir. Yine kitabın nassları sünnetin nasslarını neshedebileceği gibi mütevâtir sünnetin nassları da kitabın nasslarını neshedebilir. Âhâd haberin, kitabın nasslarını neshedebilmesi konusunda ise ihtilaf bulunmaktadır. Bir icmâ, başka bir icmâyı, kitap ve sünnetin nasslarını neshedemez. Aynı durum kıyas için de geçerlidir.⁸¹ Ebû Ubeyd'e göre birbirini neshedebilen deliller şu şekildedir:

3.1 Kur'an'ın Kur'an İle Neshedilmesi

Kur'an nassları, hem sübut hem de amel etme açısından eşit olduğundan birbirini neshedebilir. Bu hususta ihtilaf söz konusu olmamıştır.⁸² Ebû Ubeyd *﴿مَا نُنسخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا﴾* "Biz, bir ayeti neshedersek veya onu unutturursak/ ertelersek ondan daha iyisini veya benzerini getiririz."⁸³ ayetinde geçen ve çoğunluk tarafından unutturma manasında kullanılan "نُنسِهَا" ifadesini "نُنسِهَاها" şeklinde erteleme anlamında kullanan sahâbe ve tâbiinden gelen bilgileri aktardıktan sonra şunları kaydeder: "Bu okuyuşu tercih edenlere göre ayette geçen 'النسخ' ifadesinden amaç Kur'an'ın Levh-i Mahfûz'dan nakledilerek/kopyalanarak Resûlüllah'a indirilmesi olur. Buna göre mensûhtan (kopyalanmaktan) maksat Kur'an'ın tamamıdır. 'النسأ' kelimesinden gaye ise Allah'ın Levh-i Mahfûz'da

⁷⁹ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Kitâbü'l-Emoâl*, thk. Muhammed Halîl Herrâs (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 383; *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 217.

⁸⁰ <https://mqqal.blogspot.com/2020/10/Aafhum-Alnaskh-Alsalaf.html>, 05.09.2021.

⁸¹ Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*, 1/332; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîl*, 5/261, 272, 289; Zuhaylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkıh*, 2/251-256.

⁸² Zuhaylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkıh*, 2/252; Bayraktar, *Nesih*, 79.

⁸³ el-Bakara 2/106.

bırakıp Resûlullah'a indirmediği ayetler olur."⁸⁴ Bunun devamında Ebu Ubeyd, tercihe şayan bulunduğu değerlendirmenin bu olmadığını belirterek "النسخ"ten amacın yaygın manası olan Kur'an'ın nâsîh ve mensûh ayetleri olduğuna, "تنسها" kelimesinin ise sahâbe büyüklerinin tercih ettiği okuyuş olup unutturma anlamında kullanıldığına vurgu yapar.⁸⁵

Ebû Ubeyd, Kur'an'daki neshin üç farklı şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi, neshin sonradan inen bir ayetle hükmü yürüklükten kaldırılmakla birlikte tilaveti baki kalan ayet için kullanılmasıdır. Ebû Ubeyd, bu türden nesihte nâsîh olan ayetle birlikte mensûh ayet de Mushaf'ta bulunmakta, fakat mensûh ayetle amel edilemeyeceğini, sadece nâsîh olanın geçerli olacağını ifade etmiştir.⁸⁶ Neshin bu kısmına Ebû Ubeyd'in *en-Nâsîh ve'l-mensûh* adlı eserinde nâsîh ve mensûh olarak söz ettiği şu iki ayeti örnek gösterebiliriz: "Sana, şarap ve kumarın hükmünü sorarlar. De ki: İkisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır."⁸⁷ mealindeki ayet nazil olunca Müslümanların bir kısmı şarabı büyük günah olarak görüp içmekten imtina etti. Diğer bir kısmı ise onun faydalı yönünü esas alarak içmeye devam etti. Daha sonra "Ey iman edenler! Siz sarhoş iken, ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın."⁸⁸ şeklindeki ayet inince namaz vakitlerinde şaraptan uzak durdular.⁸⁹ Ebû Ubeyd'in İbn Abbâs'a dayandırdığı rivayete göre sözü geçen ayet nazil olunca insanlar namaz vakitlerinde şaraptan uzak durdular ve yatsı namazdan sonra içmeye başladılar. Ancak Müslümanlardan bazıları şarap içmeleri nedeniyle kavgaya tutuşup Allah'ı hoşnut etmeyen bir takım sözler sarf edince "Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlar, fal okları birer pislik olup şeytanın işidir."⁹⁰ mealindeki ayet nazil olup önceki ayetlerin hükümlerini ortadan kaldırdı.⁹¹

İkincisi, neshin bir ayetin hem hükmünün hem de tilavetinin kaldırılması ve insanların kalplerinden çıkarılması manasında kullanılmasıdır. Ebû Ubeyd bunu, İbn Şihâb ez-Zührî'ye (öl. 742/124) dayandırdığı şu olayla izah etmektedir: Ebû Ümâme b. Sehl'in (öl. 718/100) anlattığına göre sahâbeden üç kişi, gece namazına kalkarken daha önce ezbere bildikleri bir sûreyi okumak isterler, fakat hatırlamazlar. Ertesi gün Resûlullah'a gelerek durumu anlatırlar. Resûlullah ise "Bahsettiğiniz sûre dün akşam neshedildi." buyurur.

⁸⁴ Ebû Ubeyd, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 4-10.

⁸⁵ Ebû Ubeyd, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 11.

⁸⁶ Ebû Ubeyd, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 14.

⁸⁷ el-Bakara 2/219.

⁸⁸ en-Nisâ 4/43.

⁸⁹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtâ*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1420/1999), 2/403.

⁹⁰ Mâide 90/5.

⁹¹ Ebû Ubeyd, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 249.

Ebû Ubeyd, buradaki neshin bir sûrenin bütünüyle kaldırılması anlamında olduğunu söyler.⁹²

Üçüncüsü neshin nakletmek, kaydetmek ve kopyalamak anlamında kullanılmasıdır. Ebû Ubeyd, avâm ifadelerinde kullanılan neshin bu anlamdan ibaret olduğuna dikkat çekmiştir. Ardından o, neshin bu manada kullanıldığını gösteren İbn Abbâs ve Sa'îd b. Cübeyr'den (öl. 94/713 [?]) gelen iki rivayeti zikrederek bu rivayetlerde neshin bir şeyi başka bir yere nakletmek/kopyalamak anlamından ibaret olduğunu belirtmiştir.⁹³ Bu da melekler tarafından levh-i mahfuz'dan istinsah edilerek Resûlullah'ın kalbine ilkâ edilmesiyle gerçekleşmektedir.

3.2. Sünnetin Sünnet İle Neshedilmesi

Mütevâtir sünnetin başka bir mütevâtir sünnet ile neshedilebileceği hususunda ihtilaf söz konusu olmamıştır. Keza âhâd haberin kendi benzeriyle ve mütevâtir sünnet ile neshedilebileceği konusunda da âlimler hemfikirdirler. Mütevâtir sünnetin âhâd haberle neshedilebilmesinde ise ihtilaf vardır.⁹⁴ Ebû Ubeyd, mütevâtir ve âhâd ayrımı yapmadan sünnetin sünnet ile neshedilebileceğini belirtmiştir. Bu hususta o şunları kaydetmektedir: "Kur'an'da olduğu gibi Resûlullah'ın hadisleri içerisinde de nâsîh ve mensûh olanlar mevcuttur. Bir sünnet, ancak başka bir sünnet veya tenzîl ile neshedilebilir."⁹⁵

Ebû Ubeyd'in eserlerinde mütevâtir sünnetin başka bir mütevâtir sünnet ile neshedilmesine ilişkin bir örneğe rastlamadık. Nitekim İbnü'n-Neccâr'in (ö. 972/1564) ifade ettiği üzere "Mütevâtir sünnetin başka bir mütevâtir sünnet ile neshedilmesine dair herhangi bir örnek bulunmamaktadır."⁹⁶ Yine İbnü'n-Neccâr'in tespitine göre âhâd sünnetin mütevâtir sünnet ile neshedilebilmesi konusunda ihtilaf olmamakla beraber bunun herhangi bir örneğine rastlanılmamıştır.⁹⁷ Ebû Ubeyd'in eserlerinde de mütevâtir sünnetin kendi misliyle neshedilmesine ilişkin herhangi bir örneğe rastlamadık. Fakat âhâd sünnetin kendi benzeriyle neshedilmesine dair birçok örnek bulunmaktadır. Bunlardan mut'a nikâhının önce helal sonra haram kılınmasını örnek olarak göstermemiz mümkündür. Ebû Ubeyd, nikâh konusunda gerçekleşen neshi anlatırken bunun bir kısmının helalden harama, diğer bir kısmının ise haramdan helale nesholunduğunu belirterek ilk kısma örnek olarak, mut'a

⁹² Ebû Ubeyd, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 14-15.

⁹³ Ebû Ubeyd, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 16-17.

⁹⁴ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâf*, 5/259.

⁹⁵ Ebû Ubeyd, *el-Eemvâl*, 273.

⁹⁶ Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütühî, *şerhu'l-Muhtâşar (Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr)* thk. Muhammed ez-Zühaylî ve Nezîh Hammâd (b.y.: Mektebetü'l-'Abikân, 1418/1997), 3/560.

⁹⁷ İbnü'n-Neccâr, *şerhu'l-Muhtâşar*, 3/561.

nikahıyla ilgili varid olan nâsih ve mensûh rivayetlere yer vermektedir. Ebû Sebre el-Cühenî'ye (öl. 702/83 [?]) dayandırdığı bir rivayette Resûlullah'ın umrede bulunduğu sırada bazı sahâbenin yalnızlıktan şikâyet etmesi üzerine mut'a nikâhına izin verdiği; ancak sonrasında "Ey insanlar, daha önce izin verdiğim mut'a, Allah tarafından kıyamete kadar haram kılınmıştır." buyurduğu ifade edilmektedir. Âhâd haberden ibaret olan ikinci hadisin kendi benzeri olan ilk hadisi neshettiği açıktır.⁹⁸ Mütevâtir sünnetin âhâd sünnetle neshedilebilmesine gelince bu konuda ihtilaf vardır. Cumhurun genel görüşüne göre böyle bir nesih caiz değildir. Buna mukabil bir rivayette İmam Ahmed'in (öl. 855/241), İbn Hazm'ın (öl. 456/1064), ve diğer bazı usûl âlimlerinin görüşü bu türden neshin caiz olduğu yönündedir.⁹⁹ Ebû Ubeyd konuya ilişkin olarak "Sünneti, başka bir sünnet neshedebilir."¹⁰⁰ şeklinde genel bir ifade kullandığına göre onun bu tarzdaki neshi kabul ettiğini söylememiz mümkündür. Fakat ilgili çalışmalarında bunu teyit edecek herhangi bir örneğe rastlamadık.

3.3. Sünnetin Kur'an İle Neshedilmesi

Sünnetin Kur'an ile neshedilebilmesine gelince cumhurun görüşü bunun caiz olması yönündedir. Ebû Ubeyd de "Sünneti, ancak başka bir sünnet veya Kur'an neshedebilir."¹⁰¹ diyerek bunu benimsemiştir. Bu nesih çeşidi ise iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan biri mütevâtir sünnetin Kur'an ile neshedilmesidir. Usûlcülerin çoğu, neshin bu kısmına sünnet ile sabit olan Kudüs'e yönelmenin "Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir."¹⁰² mealindeki ayetle neshedilmesini örnek göstermektedir.¹⁰³ Ebû Ubeyd ise Kudüs'ün kible oluşunun "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye yönelirseniz Allah'ın zâtı oradadır."¹⁰⁴ mealindeki ayetle sabit olduğunu; daha sonra inen "Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir."¹⁰⁵ ayetiyle de neshedildiğini ifade etmektedir.¹⁰⁶ Ancak "فَأَيْنَمَا تُولُوْا فَجَهَّ وَجْهَهُ لِلَّهِ" / "Nereye yönelirseniz Allah'ın zâtı oradadır."¹⁰⁷ şeklindeki ayetten anlaşılan hüküm, tahyiri/seçenekli bir hüküm olup hangi tarafı isterlerse oraya yönelebilirler anlamındadır. Kudüs'e

⁹⁸ Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 73-77; Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, Muhammed Sâlih el-Müdeyfir (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1997), 3/25.

⁹⁹ İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Muhtaşar*, 3/561; Zuhaylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fikih*, 2/253.

¹⁰⁰ Ebû Ubeyd, *el-Eemvâl*, 273.

¹⁰¹ Ebû Ubeyd, *el-Eemvâl*, 273.

¹⁰² el-Bakara 2/144.

¹⁰³ Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrazzâk 'Afîfî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 3/150.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/115.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/144.

¹⁰⁶ Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 18-20.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/115.

yönelmek ise vacip bir hüküm olup sonradan gelen vacip bir hüküm olan Kâbe'ye yönelmekle neshedilmiştir. Ayrıca söz konusu ayetin nüzul sebebi de bunun Kudüs'e yönelmekle ilgili olmadığını göstermektedir. Nitekim İbn Mâce'nin (öl. 887/273) rivayet ettiğine göre Âmir b. Rebî'a (öl. 656/35) bu ayetin nüzul sebebini şöyle anlatır: "Resûlullah ile birlikte bulunduğumuz bir seferde gece namaz kılmak istedik. Fakat hava bulutlu olduğu için kibleyi bilemedik. Rastgele bir yöne yönelerek namazımızı kıldık ve yöneldiğimiz yöne işaret koyduk. Sabah olunca yanlış yere yöneldiğimizi anladık. Durumu Resûlullah'a anlattık. Bunun üzerine 'Nereye yönelerseniz Allah'ın zâtı oradadır.'¹⁰⁸ ayeti nazil oldu."¹⁰⁹

Diğeri ise âhâd sünnetin Kur'an ile neshedilmesidir. Cumhura muvafık olarak Ebû Ubeyd'in de bunu kabul ettiği aşikârdır. Buna, onun "Oruç Konusunda Gerçekleşen Nesih" başlığında ele aldığı şu örneği vermemiz mümkündür: İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre "Size oruç farz kılındı."¹¹⁰ ayetiyle farz kılınan ramazan orucunun tutulması şu şekildeydi: "Oruç tutan kadın ve erkekler akşam ve yatsı arasında veya akşamdan uyuyana kadar yiyip içebiliyor ve cinsel ilişkide bulunabiliyordu. Oruç tutan kişi, uyuduğunda veya yatsı vakti girdiğinde iftar etmeden bir sonraki akşam vaktine kadar beklemek zorundaydı." Bir müddet devam eden bu oruç ibadetinin uygulaması, "Oruç gecesinde kadınlarmıza yaklaşmak size helal kılındı."¹¹¹ mealindeki ayetin nüzülüyle neshedildi.¹¹²

3.4. Kur'an'ın Sünnet İle Neshedilmesi

Kur'an nasslarının sünnetle neshedilebilmesi konusunda ihtilaf edilmiştir. Kimi usûlcülere göre Kur'an nasslarının hem mütevâtir hem de âhâd sünnetlerle neshedilmesi caizdir. Kimisine göre sadece mütevâtir olan sünnetlerle caizdir. Kimi usûlcüler ise bu nesih çeşidine cevaz vermemiştir.¹¹³ Bu tür neshe cevaz verenler, şöyle bir örnek vermektedirler: "Anaya, babaya, yakınlarla iyilikle vasiyette bulunmak arkasında mal bırakanlar üzerinde bir gerekliliktir."¹¹⁴ ayetiyle varisler için vasiyette bulunmak bir hak/gereklilik olarak görülen hüküm sonradan Resûlullah'tan varid olan "Varise vasiyet etmek yoktur."¹¹⁵ anlamındaki âhâd hadisle neshedilmiştir. Ebû Ubeyd'in

¹⁰⁸ el-Bakara 2/115.

¹⁰⁹ Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (b.y.: Dâru İhyâi Kütübü'l-Arabîyye, ts.), 1/326, "Kitâbu İkâmeti's-Salât ve's-Sünneti Fihâ", 60 (1020).

¹¹⁰ el-Bakara 2/183.

¹¹¹ el-Bakara 2/187.

¹¹² Ebû Ubeyd, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 38.

¹¹³ Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhtî*, 5/261-272; ; Zuhaylî, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkıh*, 2/256-260; Bayraktar, *Nesih*, 87-88.

¹¹⁴ el-Bakara 2/180.

¹¹⁵ İbn Mâce, "Kitâbu'l-Vesâyâ", 6 (2714).

Kur'an'ın sünnetle neshedilmesine ilişkin net bir görüş belirtmemekle beraber ifadelerinden bu türden neshe cevaz verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim o, konuya ilişkin ayet ve rivayetleri serdettikten sonra şunları kaydeder: "Varise vasiyet etmesi neshedilmiştir. Böyle bir vasiyet caiz görülmemiştir. Bu hususa dair Resûlullah'tan sabit olmuş sünnet bulunmaktadır. Âlimler de bunun üzerinde icmâ etmişlerdir."¹¹⁶

Sonuç

Nesih olayı şer'î hükümlerin temel kaynakları olan Kur'an ve sünnetin nasslarını ilgilendirdiği için büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle nesih konusu devr-i saadetten itibaren İslam tarihinin her döneminde ilgili ulemânın zihnini meşgul eden bir konu olmuştur. Birçok âlim nesih üzerinde önemle durmuş ve bu alanda birbirinden kıymetli çalışmalar yapmıştır. Söz konusu âlimlerden biri de mezheplerin teşekkülü döneminde yetişen ve fakîh, dilci, hadisçi ve İslam iktisatçısı olarak bilinen Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dır.

Ebû Ubeyd, Şafiî ve Hanbelî tabakât yazarları arasında paylaşılammaktadır. Ancak gerek fikhî hükümlerin istinbâtında bulunurken izlediği farklı metottan gerekse sözü geçen iki mezhep kurucularına neredeyse atıfta bulunmamasından dolayı onun mutlak ictihad mertebesinde bir âlim olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Nitekim araştırma konusu yaptığımız nesih meselesinde İmam Şafiî'nin nesih anlayışını değil de ondan önceki ulemânın konuya ilişkin yaklaşımını tercih etmesi de bunu doğrular niteliktedir.

Ebû Ubeyd, neshi şer'î bir hükmün sonradan gelen bir delille değişikliğe uğraması olarak değerlendirmiştir. Buna göre onu yaygın manasının yanı sıra âmmın tahsisi, mutlakın takyidi, mücmelin beyanı, yanlış bir anlayışın düzeltilmesi ve genel bir hükümden yapılan istisna için de kullandığına vakıf olmaktadır. Bu anlamda onun neshi tıpkı selef gibi geniş bir manada kullandığını söylememiz mümkündür.

Ebû Ubeyd'in birbirini neshedebilen deliller konusunda cumhur ile aynı görüşü paylaştığını görmekteyiz. Buna göre o, Kur'an ayetinin birbirlerini neshedebileceğini ifade ederek buna dair çok sayıda örnek vermiştir. Ebû Ubeyd, Kur'an ayeti için kullanılan nesih kavramının; levh-i mahfuz'dan kopyalanmak, tilaveti baki kalmakla beraber hükmü geçersiz kılınan ayet ve hem hükmünün hem de tilavetinin kaldırılıp tamamıyla insanların kalplerinden çıkarılan ayet şeklinde üç farklı anlama geldiğini ifade etmiştir.

¹¹⁶ Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, 230-232; Abdurrahman Ensari, *Mensûh Ayetlerin Kritiği* (İstanbul: Nidâ Akademi, 234 ,2019).

Ebû Ubeyd, sünnetin sünnet ile neshi konusunda âhâd ve mütevâtir ayrımı yapmaksızın mutlak olarak sünnetin sünnet ile neshedilebileceğini ifade etmiştir. Onun zikredilen sünnet çeşitlerinin her birinin kendi benzerini ve diğerini neshedebileceğini caiz gördüğünü göstermektedir. Fakat ilgili çalışmalarında âhâd sünnetin kendi benzeriyle neshedildiğine dair birçok örnek bulunurken mütevâtirin kendi benzeriyle veya âhâdla ve âhâd sünnetin mütevâtir sünnetle neshedilmesine dair herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır. Konuya ilişkin ifadesinden anladığımız kadarıyla Ebû Ubeyd, hem mütevâtir hem de âhâd sünnetin Kur'an ile neshedebileceğini caiz görmüştür. Ancak neshe ilişkin verdiği örnekler arasında âhâd sünnetin Kur'an ile neshedilmesi kısmına örnek bulunurken diğeri için herhangi bir örnek bulunmamaktadır. Kur'an'ın sünnet ile neshedilebileceği konusuna gelince kendisinden buna ilişkin net bir görüş nakledilmemiş olmakla beraber verdiği *"Anaya, babaya, yakınlara iyilikle vasiyete bulunmak arkasında mal bırakanlar üzerinde bir gerekliliktir."* mealindeki ayetin neshiyle ilgili yaptığı izahattan onun bu neshe cevaz verdiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- ‘Âbid, Abdussamed b. Bekir b. İbrahim. *Tahrîcü'l-ahâdisi ve'l-âsâr el-vâride fî Kitâbi'l-
envâl li Ebî Ubeyd*. Mekke: Câmî'atu Ümmü'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi,
1404/1983.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî uşûli'l-ahkâm*.
thk. Abdurrazzâk 'Affî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Faķih ve'l-mütefaķķih*. thk. Ebû
Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Ġarâzî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-
Cevzî, 1421/2001.
- Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmed b. Alî. *Târîhu Bağdat*. thk. Beşşar 'Evvâd Ma'rûf. 16 Cilt.
Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Bayraktar, Ahmet. *Nesih Kadim Bir Kur'an Problematîği*. Ankara: Maarif Mektepleri
Yayınları, 2018.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *et-Taķrîb ve'l-irşâd
fî uşûli'l-fîķh*. thk. Abdulhamîd b. Alî Ebû Zenîd. 3 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-
Risâle, 1418/1998.
- Bakkal, Ali. "İmam Şâfî'de Nesh Anlayışı" *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Yayınları* 3 (1997), 109-132.
- Bardakoĝlu, Ali. "Âm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/552-553. İstanbul:
TDV Yayınları, 1989
- Bekdâş, Sâid. *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm*. Dımaşķ: Dâru'l-Kalem, 1991/1411.
- Bereketî, Muhammed 'Amîm. *et-Ta'rifâtü'l-fîķhiyye*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,
1424/2004.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Menâķibü'ş-Şâfi'i*. thk. es-Seyyid Ahmed
Sakar. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1390/1970.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Şihâhu'l-luĝa*. thk. Abdulĝafûr Âttâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-
İlim li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Baĝdâdî. *Nâsihu'l-Kur'an ve
mensûhuḥ*. thk. Muhammed Eşref Ali el-Melîbârî. Medine: 'İmâdetü'l-Bahsi'l-
'İlmî, 1423/2003
- Cudey', Abdullah b. Yusuf. *el-Mukaddimâtü'l-esâsiyye fî 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut:
Müessesetü'r-Rayyân, 1422/2001.
- Çakır, Fatma. "İmam Şâfî'nin Nesih Anlayışına Yönelik Eleştirilerin Usul İlmi
Açısından Analizi". *İlahiyat* 4/5 (2020), 5-20.
- Ebû Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *el-Me'ârifu li İbni Kuteybe*. thk. Servet Ukkâşe.
Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *en-Nâsiḥ ve'l-mensûḥ*. thk. Muhammed b.
Sâlih el-Müdeyfir. Riyad: Mektebetü'r-Rüşde, 1418/1997.

- Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellâm el-Herevî. *Kitâbu'l-emoâl*, thk. Muhammed 'Ammâre. Beyrut: Dâru'ş-Şürûk, 1409/1989.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî. *Kitâbü'l-emoâl*. thk. Muhammed Halîl Herrâs. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ekinci, Kutbettin. *Kur'an'dan Usûle Nesih Kavramı*. Ankara: İlahiyât Yayınlar, 2019.
- Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahrü'l-muhît*. thk. Sidkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.
- Ensari, Abdurrahman. *Mensûh Ayetlerin Kritiği*. İstanbul: Nidâ Akademi, 2019.
- Ferrâ, Ubeydullah b. Ali Ebû Ya'lâ el-Bağdâdî. *Tecrîdü'l-esmâ ve'l-küne'l-mezkûre fi kitâbi'l-müfterak ve'l-müttefak li'l-Hatîb el-Bağdâdî*. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân. 2 Cilt. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.
- Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef. *el-'Udde fi uşûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Alî el-Mubârekî. 5 Cilt. b.y.: y.y., 1410/1990.
- Fütühî, İbnü'n-Neccâr Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz. *U* thk. Muhammed ez-Zühaylî ve Nezîh Hammâd. 4 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-'Abikân, 1418/1997.
- Gürkan, Menderes. "İmam Şafîi Öncesi Nesih Kavramı ve İmam Şafîi'nin Deliller Arası Nesih Anlayışı". *Uluslar Arası İmam Şafîi Sempozyumu*. ed. Mehmet Bilen İstanbul: Kent Işıkları, 2012, 836-856.
- Hamevî, Yâkut. *Mu'cemu'l-Büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1416/1995.
- İbn Ebî Hatem, Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerhu ve't-te'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1372/1952.
- İbn Ebî Ya'lâ, Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Hanâbile (Tabakâtü'l-aşhâb, Tabakâtü'l-Hanbeliyye)*. thk. Muhammed Hâmid el-Fikî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî. *Tabakâtü 'ş-Şafî'iyye*. thk. el-Hâfiz 'Abdul'alîm Hân. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe li'n-Neşr ve't-Tavzî', 1419/1999.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tabakâtü fukahâ'i 'ş-Şafî'iyye*. thk. Ahmed Ömer Hâşim ve Muhammed Zeynühhüm. Kahire: Mektebetü's-Sikâfetü'd-Dîniyye, 1413/1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi Kütübü'l-'Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414/1994.

- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Minhâci's-sünne*, thk. Muhammed Reşâ Sâlim. 9 Cilt. b.y.: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye. 1406/1986.
- İbnu'l-Esîr, Ali b. Ebi'l-Kerem. *el-Kâmil fi't-tarih*. thk. Ömer Abdusselam Tedemmürî 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1417/1997.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- Jacob, M. Landao. "Küttâb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/3-4. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kadûrî Hamd, Gânim. *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Bağdâdî hayâtuhu ve cühûdühü fi dirâsâti'l-kiraât*. Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1406/1986.
- Kallek, Cengiz. *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*. İstanbul: Klasik Yayınlar, 2015.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlar, 2017.
- Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsurîyye, 1424/2003.
- Koca, Ferhat. "Tahsis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Melchert, Christopher. "IX. [III.] Yüzyıl Boyunca Nesih: Şafîî, Ebû Ubeyd, Muhâsibî ve İbn Kuteybe". çev. Nail Okuyucu. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (2011), 201-222.
- Mizzî, Yusuf b. Abdirrahman. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Mükrî, Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. Selâme b. Nasr b. Alî. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. thk. Zühayr Eş-Şâviş-Muhammed Ken'ân. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî 1404/1984.
- Nîsâbü'rî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. el-İmam Ebî Muhammed B. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Sellheim, Rudolf. *el-Emsâli'l-'Arabiyyetü'l-kadîme*. Beyrut Müessesetü'r-Risâle, 1391/1971.
- Sezgin, Fuat. *Tarihu't-türâsi'l-Arabî*. çev. Araf Mustafa. 10 Cilt. Suudi Arabistan: İdâretü's-Sikâfeti ve'n-Neşri bi Cami'eti'l-İmam Muhammed b. 1408/1988.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ*. thk. Abdülfettâh M. el-Hulv - Mahmûd M. et-Tanâhî. 10 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1413/1992.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Sülün, Murat. "en-Nâsih ve'l-Mensûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/407-408. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1938, 1940.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfaqât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasen Âli Selmân. 7 Cilt. b.y.: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu Me'âni'l-âşâr*. Muhammed Sâlih el-Müdeyfir. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1997.
- Tayyâr, Mûsâ'id b. Süleyman. "Mefhûmü'n-neshi 'inde'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn". *Mecelletu Tibyân li'd-Dirâsâti'l-Kur'anî*. 16 (1436), 249-313.
- Tüccar, Zülfikar. "Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/244-246. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût ve diğeri. 25 Cilt. b. y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî. *el-Bahrü'l-muhtî fî usûli'l-fıkîh*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübî, 1414/1994.
- Zeyd, Mustafa. *en-Neshu fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Vefâ, 1408/1987.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: y.y., 1404/1984.
- Zuhaylî, Muhammed Mustafa. *el-Vecz fî usûli'l-fıkîh*. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Hayr li't-Tabâ'e ve'n-Neşr ve't-Tavzî', 1427/2006.
- <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/KASIM-BIN-SELLAM-Ebu-Ubeyd/1504>, erişim tarihi: 19.08.2021.
- <https://mqal.blogspot.com/2020/10/Aafhum-Alnaskh-Alsalaf.html>, 05.09.2021.

